

12. Шевчук В. Екзистенціальна проза В. Підмогильного // Досвід кохання і критика чистого розуму. В. Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій: [упорядник О. Галета]. - К. : Факт, 2003. С. 353-366.

УДК 316.422

Бойко І.І.
Національний університет
біоресурсів і природокористування України

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ВИЯВИ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

З'ясовуються сутнісні характеристики взаємозв'язку сучасних соціальних змін і трансформаційних процесів. Соціальні зміни розглядаються як виникнення нових явищ, структур, ознак, характеристик соціальних систем. Трансформаційні вияви соціальних змін розкриваються крізь призму виникнення різноякісних підмножин соціальних елементів, що не мають стабільних зв'язків з іншими явищами. Наголошується, що трансформаційний період характеризується нерозвиненістю і незрозумілістю нових соціальних явищ, несформованістю внутрішніх та зовнішніх зв'язків, стохастичністю і випадковістю їх вияву. Обґрунтовуються процес дематеріалізації економіки як трансформаційний вияв соціальних змін в Україні, важливість вдосконалення моделей управління трансформаційними соціальними змінами.

Ключові слова: *віртуалізація, дематеріалізація економіки, постісторія, посткомуністичний простір, соціальні зміни, суспільство, трансформація/*

Бойко И.И. Трансформационные проявления современных социальных изменений. *Выясняются сущностные характеристики взаимосвязи современных социальных изменений и трансформационных процессов. Социальные изменения рассматриваются как возникновение новых явлений, структур, признаков, характеристик социальных систем. Трансформационные проявления социальных изменений раскрываются через призму возникновения разнокачественных подмножеств социальных элементов, не имеющих стабильных связей с другими явлениями. Отмечается, что трансформационный период характеризуется неразвитостью и непонятностью новых социальных явлений, несформированностью внутренних и внешних связей, стохастичностью и случайностью их проявления. Обосновываются процесс дематериализации экономики как трансформационное проявление социальных изменений в Украине, важность совершенствования моделей управления трансформационными социальными изменениями.*

I. Boiko. Transformational displays of modern social changes. *Essential characteristics of the relationship of modern social changes and transformation processes are*

ascertained. Social changes are seen as the emergence of new phenomena, structures, features and characteristics of social systems. Transformational manifestations of social changes reveal in the light of the emergence of various qualities of subsets of social elements that do not have stable relations with other phenomena. It is stressed, that transformation period is characterized by underdevelopment and incomprehensibility of certain social phenomena, immaturity of internal and external relations, and stochasticity and coincidence of their expression. The dematerialization process of the economy as transformation expression of social changes is substantiated. Belated nature of social changes in Ukraine, the importance of improving models of management of transformational social changes are revealed.

Key words: *virtualization, dematerialization of economy, posthistory, postcommunist environment, social changes, society, transformation*

Постановка проблеми та актуальність. Нині суспільство зазнає складних кардинальних перетворень. Тому для суспільствознавчих наук останніх двох десятиліть є характерним вивчення сучасного суспільства в термінології трансформації. Цей курс сфокусований на вивченні суспільства в межах посткомуністичного простору в зіставленні з основними трендами сучасних соціальних змін у глобальному та локальному вимірах. Відтак відбувається пошук внутрішніх тенденцій і шляхів розростання соціальних змін.

Попри достатньо широку репрезентацію наукових розвідок з проблем трансформаційних соціальних змін, актуальним лишається подальша конкретизація висвітлення й витлумачення сучасних трансформаційних виявів соціальних змін у посткомуністичному просторі.

Аналіз публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів соціальних змін, а також трансформаційних процесів присвячені праці таких вітчизняних та іноземних вчених, як М. Арчер, Л. Брюст, А. Гальчинський, Т. Заславська, М. Кастельс, М. Козловець, О. Куценко, В. Лук'янець, В. Подшивалкіна, С. Хантінгтон, А. Чухно, П. Штомпка, Г. Щокін, Ю. Яковець та ін. Зокрема істотний внесок у розуміння сутності та механізмів трансформації вносять теорія трансформаційної структури Т. Заславської, концепція залежного пострадянського розвитку Д. Старка і Л. Брюста, теорія соціокультурної травми П. Штомпки, теорія хаотичного капіталізму Д. Лейна. Ці концепції окреслюють сферу та контури соціально-філософського дослідження трансформаційних процесів у посткомуністичному просторі, визначаючи базові компоненти теоретичного й емпіричного аналізу.

Саме подальше, більш багатостороннє й точне вивчення трансформаційного характеру вияву та взаємозв'язку трансформаційних процесів і соціальних змін сучасності й складає мету статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство є гранично динамічним. Його еволюція здійснюється через соціальні зміни. Зміни пронизують усі сфери, підсистеми та рівні суспільства і стимулюють його розвиток. Швидко оновлюються сфери суспільного життя, отримують динаміку соціальні зміни, постійно звужуються зони традиціоналізму.

Загалом будь-які соціальні перетворення є інноваційними процесами, котрі відбуваються під впливом цілеспрямованих заходів зі створення нових структур,

інститутів, форм соціальної взаємодії індивідів. Сучасне суспільство змушене реагувати на інновації, сприймати і засвоювати їх у всіх сферах діяльності. Несприйняття їх породжує застій соціального життя.

Під соціальною трансформацією розуміють процес якісних внутрішніх змін суспільства, внаслідок яких долається втрата ним рівноваги, досягається новий, більш високий рівень впорядкованості, диференційованості та організованості основних сфер суспільства. Саме цими характеристиками трансформація відрізняється від реформи, яка є оновленням суспільства або зміною його стану без принципового зламу.

В межах такого розуміння перебуває тлумачення соціальної трансформації в соціологічному словнику за ред. Є. Біленького і М. Козловця як «...зміни, що торкаються всіх сфер суспільства (економічної, політичної, культурної) і відбуваються як наслідок впливу нововведень на традиційні структури, взаємодії різноманітних аспектів модернізації, елементів традиціоналізму і консерватизму» [8, с. 306 – 307].

Соціальні зміни є процесом виникнення нових явищ, структур, ознак і характеристик у соціальних системах і підсистемах в ході їх взаємодій. Соціальні зміни здійснюються на рівні особистих відносин, організацій та інститутів, соціальних груп, на місцевому, соціальному та глобальному рівнях.

Трансформаційний характер соціальних змін відзначається появою нових не зовсім зрозумілих феноменів, що швидко зникають. Спроби з'ясувати їх в системних категоріях нині видаються малопродуктивними, оскільки акцентування уваги на системному характері соціальних явищ провокує пошук сталих зв'язків та елементів між ними. Життєвий цикл соціальних феноменів, що наростають, може бути в історичному плані коротким, водночас як їх вплив на наступні події великим. Іншими словами, статично малозначимі події можуть бути вирішальними при визначенні ходи соціальних процесів.

Розростання соціальних трансформацій і періоди, котрі йому передують, характеризуються змінами прихованого життя людини, що протирічать суспільним нормам і які не виставляються прилюдно, проте які потенційно в майбутньому можуть стати панівними в соціумі. Так, руйнація тоталітарних режимів і директивно-розподільчої економічної системи зумовлені формуванням «тіньової» комерції, альтернативних політичних поглядів, переконань тощо.

Багатовекторність соціальних трансформацій передбачає широкий діапазон наслідків розвитку соціального об'єкта. Звідси – будь-який соціальний процес являє собою серію послідовних виборів, котрі здійснюються суб'єктом із можливих, із котрих лише один є реальним, а решта є логічно можливі, тобто у непротирічній спосіб являють собою можливі факти чи зв'язки речей.

За умов соціальних трансформацій силкування зануритись в системні інтерпретації соціуму спроможне спричинити конфронтаційну небезпеку заміни багатоскладової характеристики людського життя когнітивною абстракцією. Функціональне відношення до суспільства здатне попередити анонімність соціальних відносин, сприяє спотворенню «образу Я», що залежить від соціальних норм. Поняття «складні системи» як метафора дезінтегрує індивідів, формуючи установку безпомічності та залежності.

Трансформаційний процес охоплює всі сфери суспільства. Водночас він розпадається на певні трансформаційні етапи, кожний з яких означає реальні зміни в конкретний відрізок часу.

Основу соціальної трансформації визначають нові явища та процеси, які складають різноякісні підмножини елементів, котрі не мають стабільних зв'язків з іншими явищами. «Для трансформаційного періоду також характерні нерозвиненість і нездатність нових соціальних явищ, несформованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків, їх стохастичний і випадковий характер, який не дозволяє повною мірою зрозуміти та описати їх з точки зору системного підходу» [7, с. 217].

Періоду трансформаційних перетворень властива поява нових недостатньо зрозумілих соціальних явищ і процесів, підвищення ролі особистісної та іраціональної складової в соціальному розвитку, зростання швидкості політичних змін, наявність прихованих багатьох явищ внаслідок їх неповної відповідності інертним соціальним нормам.

Широка дифузія трансформаційних виявів соціальних змін ґрунтується передовсім на уточненні специфіки предмета економічного розвитку. Якщо канонічна теорія пов'язувала розвиток з нарощуванням матеріального багатства, то нова методологічна парадигма спирається на ідею виходу за межі матеріальної визначеності економічної реальності, домінантності усього комплексу продукуючих процесів, пов'язаних з розвитком особистості, її інтелектуального потенціалу, креативно-духовних здатностей. Як зазначає А. Гальчинський, «економіка, що виробляє товари, трансформується в економіку розширеного відтворення людини, економіку людини... Основоположним для системних інноваційних трансформацій стає визначення механізмів трансформації економіки товару в економіку людини» [1, с. 8].

У підсумку йдеться про процес дематеріалізації економічного простору, що прогресує. Мова йде про те, що відповідна економіка переростає себе, коли втрачається сенс її подальшого функціонування на існуючій основі, нові акценти у встановленні результативності визначаються не суто економічною, а соціально-економічною ефективністю, соціально-економічною рівновагою і відкритістю, гуманістично-людиноутверджуючою спрямованістю. У цій системі орієнтирів посилюють свою вагу морально-етичні регулятори, котрі набувають значення «регуляторної ідеї», яка конкретизує межі можливого і неможливого в економіці.

Відтак ми говоримо про зміну суспільно-історичних епох, котра пов'язана з переходом від матеріально детермінованого до трансматеріального способу виробництва, від передісторії до дійсної історії людства. Йдеться про епоху, в ході становлення якої «змінюється все» (О.Тоффлер). З огляду на це цілком слушною є висування І. Валлерстайном ідеї щодо «кінця знайомого світу», завершальної стадії розвитку сучасної світосистеми.

Ще більш категорично висловлює свої думки дослідник О. Неклеса про наближення людства до «центру циклона» – великомасштабного соціального транзиту, що спричинить зміну не лише економічних, політичних, правових основ практики, а й безпосереднє сприйняття людством базових цінностей буття й природи. У цьому контексті сучасне постіндустріальне суспільство він тлумачить як заключну ланку

цивілізації і водночас як перший щабель або, можливо, передщабель поки що не осмисленої наукою «фундаментальної цивілізаційної альтернативи», як контур «постцивілізаційної епохи» [6, с. 19].

Нині постає ще одна визначеність антропосоціоцентристської економіки – розширення сфери розуму, свідомого, ноостичних процесів. Йдеться про принципову закономірність, згідно з якою розвиток ототожнюється з системним поглибленням свідомого, зводиться до цього процесу. Поглиблення свідомого стає критерієм розвитку, слугує його мірою.

У даному контексті нооекономічні процеси кореспондують із формуванням онлайнівської мережевої інтернет-економіки, економіки знаків – «кібернетичної економіки з електронною нервовою системою» (М. Кастельс). Відтак утвердження економічного кіберпростору, в якому циркулюють знаки і символи, означає початок «другого світу», який має замінити матеріальний світ.

У підсумку це означає закономірний всесвітній перехід до нового етапу – постісторії. За словами С. Кримського, постісторія вже засвоює не окремі сили природи, а інтегрує планетарні (земні), космічні та субатомні світи діяльності людини як громадянина ноосфери, володаря інформаційного універсуму [4, с. 23].

Початок постісторії співпав у часі з появою комп'ютера, за допомогою якого в третьому тисячолітті інтелектуалізація техносфери планети набуває свого глобального масштабу. Сучасні комунікаційно-комп'ютерні технології визначають планетарність комунікацій, що уможливорює розкривати й бачити загальнолюдську значимість історичних подій в інформаційному та соціально-економічному вимірах. Завдяки планетарній інформації забезпечуються впровадження техніко-виробничих технологій, репрезентація сучасних фінансових потоків в процесі глобалізації, розробка телекомунікаційних технологій влади, формування «електронних урядів».

Поява сучасних телекомунікаційних технологій і ресурсів позначила ще й небачений раніше віртуальний вимір соціальних змін.

Одна із сучасних інтерпретацій віртуалізації соціальних змін може ототожнюватись з почуттям «гіперреальність» (Ж. Бодріяр), що подвоює і заміщує соціальну реальність системами образів. Віртуалізація тут розглядається як симулювання, імітування економічної, політичної, соціальної діяльності, релігійних, культурних відносин у символічних діях образно-знакового обміну. Д. Іванов зазначає: «Віртуалізація – це будь-яке заміщення реальності її симуляцією/образом не обов'язково з використанням комп'ютерної техніки, але обов'язково із застосуванням логіки віртуалізації реальності» [3, с. 19].

Українське суспільство нібито перебуває в стадії запізнілої трансформації: йому слід зробити те, що не було зроблено за умов соціалізму. Країна переживає період осучаснення суспільства і кращого пристосування до нового світового соціального середовища. Це означає, що поступ такого суспільства відбувається одночасно з пошуком та формуванням загальної ідеології (моделі, парадигми економічного, політичного та соціокультурного розвитку), узгодженням відповідного зразка, ідеалу, який міг би стати загальним орієнтиром і який би позитивно сприймала більшість населення. Актуальністю відзначається відпрацювання механізмів забезпечення

соціального ідеалу, переосмислення історичної спадщини, обумовлених історичними реаліями, врахування можливих загроз, ризиків, викликів і майбутніх переваг.

Складність здійснення трансформаційних соціальних змін в Україні зумовлюється тим, що в країнах колишнього СРСР сформувався і досить успішно функціонував радянський тип соціальної системи в усіх її вимірах (від економіки до ідеології, від соціальних відносин до життєвих стратегій, від соціальної структури до менталітету, від управлінської системи до домінування певного типу особи тощо). Це істотно відрізняє країни колишнього СРСР від решти країн колишнього радянського табору, де комуністичні режими утвердилися на порівняно нетривалий час. Натомість пострадянські країни опинились у стані системних трансформаційних змін всіх провідних соціальних інститутів, соціальної структури, національного державотворення, культурних форм та ідеологій тощо.

Трансформаційні процеси в Україні відзначаються значними змінами становища всіх соціальних груп, розпадом старих соціальних зв'язків і формуванням нових, котрі спричиняють кардинальні зміни соціальної структури суспільства. Для вирішення проблем, пов'язаних зі збільшенням тиску людини з боку соціальної системи, впливу технологізму, глобалізму, виникла потреба в нових формах соціального пізнання через таку категорію, як «ідентичність». При цьому криза ідентичності є не просто симптомом перехідного періоду, вона перетворюється на повсякденне явище, що супроводжує людину протягом життя. Це створило об'єктивні передумови для формування стабільного стереотипу про маргінальне як звичайне явище сьогодення. За таких умов питання полягає швидше не в тому, як подолати кризу і яку ідентифікаційну матрицю протиставити старій, а в «...тому, які можна запропонувати технології виходу з ідентифікаційних криз, технології перманентної ідентифікаційної трансформації індивіда, технології адаптації до зростаючого тягара свободи» [5, с. 149].

Нині ми маємо змогу спостерігати, як у пострадянських суспільствах старі форми політичного й економічного життя під тиском внутрішніх і зовнішніх факторів активно демонтуються та поступово замінюються новими організаційними формами, що є більш адекватними сучасним реаліям. Тому підхід до розуміння трансформаційного характеру соціальних змін повинен бути системно-цілісним, щоб були враховані не тільки матеріальні, а й ідеально-ціннісні чинники. Це означає, що необхідно аналізувати соціум, який трансформується, та притаманну йому духовну культуру разом як взаємопов'язані вияви єдиної соціокультурної реальності.

О. Куценко в розвитку українського суспільства, починаючи з 90-х років ХХ ст. виділяє основні трансформаційні фази.

Перша (1990 – 1998 роки) – фаза заперечення посткомунізму. Депресивною формою суспільних відносин стали хаотичний капіталізм, а головною характеристикою соціальної системи – висока невизначеність стосовно майбутнього.

Друга фаза (кінець 90-х років ХХ ст. – 2005р.) – відновлення, час соціального прогресу. Особливістю цієї фази є виявлення нової інституційної форми, так званого комбінованого капіталізму, за якого спосіб соціального регулювання ґрунтується на таких базових елементах, як ринок, державне втручання, економіка, соціально-політичний сектор.

Початок третьої фази датується 2005 – 2006 роками. Це нова фаза розвитку українського суспільства, пов'язана із кристалізацією неокласичного європейського шляху розвитку ринку, базованого на комбінованому та супроводжуваному деякими успіхами в мобілізації громадянського суспільства й певним прогресом демократії. Як стверджує О. Куценко, «сформована ситуація в Україні розкриває істотну соціальну невизначеність подальшого розвитку України, пов'язану з латентним протестним потенціалом і потенціалом політичного радикалізму, що і далі накопичується за умов помітного інституціонального поліпшення українського суспільства» [2, с. 214].

Загалом упродовж ХХ ст. в країні сталися два великі історичні соціальні злами. З 1917 р., з початком перехідного періоду до нового суспільного ладу починається «скидання» цінностей дореволюційної імперії (як загальнолюдських, так і національних) та інтеріоризація нових радянських цінностей, які набувають форми сучасної ідеології.

Другий етап набуває свого історичного виклику в середині 90-х років ХХ ст., коли починається «скидання» цінностей соціалістичної доби, витіснення їх із свідомості людей і загал починає приймати ідеологію капіталізму (гласність, деідеологізація суспільного життя, ліберальна економіка, приватна підприємницька ініціатива, вільна еміграція тощо). Водночас з розпадом СРСР сфера моральних цінностей стала ніби порожньою. Моральні критерії знецінились і, як наслідок, настали ідейно-цінісний вакуум, атрофія усталених соціальних зв'язків і особистісної взаємодії, втрата чіткості, однозначності в оцінках індивідів.

З урахуванням вищевикладеного слід розуміти, що соціальна система має стати більш здатною сприймати, інтегрувати в себе досягнення постіндустріального суспільства, подолати певну розбалансованість внутрішніх зв'язків, витримати суттєвий тиск зовнішніх факторів гостро конкурентного середовища і стати повноправним членом світового співтовариства. Тому для України є очевидним тиски, впливи, спокуси європейської моделі соціальних змін. Саме європейський досвід трансформації соціальних змін засвідчує, що лише тоді, коли в надрах сучасних розвинених суспільств процеси соціалізації досягли набагато цивілізованіших форм вияву, ніж в країнах «реального» соціалізму, коли соціалізація та більш високі стандарти споживання стали більш потужними, примітивні форми соціалізації були діалектично зняті й поступилися історичним місцем більш сучасним. Водночас важливо враховувати соціальні ризики механічного перенесення європейського досвіду соціальних змін, а також шанси й можливості його втілення в українському соціальному середовищі.

За умов системних трансформаційних соціальних змін українського суспільства важливо віднайти та реалізувати такі моделі соціального управління, які б найбільшою мірою поєднували організуючий (правові норми та суспільно необхідне насильство) та самоорганізуючий (формування дієвих інститутів громадянського суспільства) чинники здійснення трансформаційних змін суспільства.

Тому нагальною є потреба подальшого дослідження саме процесів проходження трансформації на всіх стадіях, з метою збереження поступального розвитку суспільства та динамічної рівноваги на принципах синергетики.

Висновки. Важливою сутнісною особливістю цивілізованого поступу є посилення сучасних соціальних змін. Закономірний перехід суспільства від індустріальної до

постіндустріальної стадії об'єктивно означає набуття соціальними змінами свого все більш глибинного та динамічного вияву, що передовсім виявляється у трансформаційному характері останніх.

Стосовно України трансформаційність соціальних змін зумовлена специфікою їх здійснення. Остання визначається передовсім тим, що на посткомуністичному просторі розгортання трансформаційних соціальних змін набуває свого запізнюючого характеру.

З урахуванням розгортання сучасної НТР значну актуальність набувають наукові розвідки органічного зв'язку впливу її наслідків на посилення трансформаційних виявів світових соціальних змін. Це вимагає інтеграції наукових зусиль суспільствознавців різних напрямів.

Література:

1. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми // Економіка України, 2012. – №5. – С. 4 – 17.
2. Даниленко О., Малос Л., Нікітіна І., Решетняк О. Соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій у теоретичному ракурсі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2008. – №4. – С. 211 – 218.
3. Иванов Д. В. Виртуализация общества. – СПб: Петербург. Востоковедение, 2000. – 96 с.
4. Кримський С. Смысл постистории // Філософ. думка, 2006. – №4. – С. 23 – 30.
5. Мартюшева А. О. Технології ідентифікаційної трансформації як відповідь сучасній кризі ідентичності // Дні науки філософського факультету Київського Національного університету ім. Т. Шевченка – 2013: Міжнар. наукова конференція (16 – 17 квітня 2013 р.). – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2013. – Част. 8. – С. 149 – 150.
6. Неклеса А. Трансфинитная экономика // Экономические стратегии, 2011. – №3. – С. 19.
7. Подшивалкина В. И. К вопросу об ограничениях системного подхода к изучению трансформационных процессов в обществе // Соціологічна наука і освіта в Україні, 2003, вип. 2. – С. 217 – 219.
8. Соціологія: словник термінів і понять / За заг. ред. Біленького Є. А., Козловця М. А. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.

УДК 930.1

Немчинов І. Г.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

«ЗМІНА ВІХ» ЯК СТРАТЕГІЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ

У статті розглядається спроба подолати революційну травму, запропонована діячами «Зміни віх» (1921-1926). Автор стверджує, що подія стає культурною травмою тільки за умови, що цю подію було інтерпретовано та репрезентовано. З двох стратегій подолання травми («опрацювання» та «відіграш») члени «Зміни віх» обрали стратегію «acting out» («відіграшу»), ключовим моментом якої є репрезентація травми